

Haralds Bruņinieks

Sēlijas nacionālo partizānu morāle un militārā disciplīna: Dvietes operācijas piemērs (1945)*

Atslēgas vārdi: nacionālie partizāni, Dviete, partizānu karš, militārā disciplīna, vardarbība

Kopsavilkums

1945. gadā nacionālie partizāni turpināja bruņoto pretošanos okupācijas varai, ieņemot pagastu centrus, piemēram, Ilūkstes apriņķa Dvieti. Viens no uzdevumiem bija iegūt ieročus, munīciju un pārtiku, iznīcināt galvenos nacionālo partizānu apkarotājus Valsts drošības tautas komisariāta (NKGB), Iekšlietu Tautas komisariāta (NKVD) amatpersonas un iznīcinātāju bataljonu (IB) aktīvākos kaujiniekus. Pētījuma avotu bāzi veido Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīva, Latvijas Nacionālā arhīva Valsts vēstures arhīva un privāto arhīvu materiāli, kā arī mutvārdu vēstures avoti. Avotu analīzē izmantota avotpētniecības metode, veikta avotu ārējā un iekšējā kritika, konfrontējot dažādu avotu veidu sniegto informāciju. Izmantotie avoti atklāj nacionālo partizānu gūto kara darbības pieredzi vācu okupācijas varas militārajos formējumos. Tie parāda iznīcinātāju bataljona kaujinieku vājo sagatavotību un bailes pretoties nacionālajiem partizāniem. Līdztekus pašizliedzīgai cīņai partizānu darbībā saskatāmas arī disciplīnas un morāles problēmas. Dažādas personu nepakļaušanās militārajai disciplīnai izraisīja neapdomīgu rīcību, pašiznīcinošus incidentus un liekus personālsastāva zaudējumus. Vardarbīgā attieksme pret gūsteknēm signalizēja par morāles normu degradāciju un 1907. gada Hāgas konvencijas principu pārkāpumiem. Pētījuma mērķis, analizējot izpildkomitejas un kooperatīva ieņemšanu Ilūkstes apriņķa Dvietē, atklāt nacionālo partizānu militārās disciplīnas un morāles aspektus

The Morale and Military Discipline of Selonia's National Partisans: an example of Dviete Operation (1945)**

Key words: national partisans, Dviete, partisan war, military discipline, violence

* Pētījums tapis projekta „Latvijas 20.–21. gadsimta vēsture: sociālā morfoģenēze, mantojums un izaicinājumi” (Nr. VPP-IZM-Vēsture-2023/1-0003) ietvaros.

** This research is funded by the Latvian Council of Science, project “Navigating the Latvian History of the 20th–21st Century: Social Morphogenesis, Legacy and Challenges” (No. VPP-IZM-Vēsture-2023/1-0003).

In 1945, national partisans continued their armed resistance against the occupation power by capturing parish centers. Their primary objectives included obtaining weapons, ammunition, and food, as well as neutralizing the key persecutors of the partisan movement: officials of the People's Commissariat for State Security (NKGB), the People's Commissariat for Internal Affairs (NKVD), and the most active fighters of the Destroyer Battalions (IB). The study is based on materials from the National Archives of Latvia (the State Archives and the State Historical Archives), private archives, and oral history sources. The research employs the source criticism method, involving both external and internal criticism and the cross-referencing of information from diverse source types. The analyzed sources reveal the combat experience national partisans had acquired within German military formations. They also highlight the poor training of the Destroyer Battalion fighters and their reluctance to resist the partisans. However, alongside the selfless struggle, issues of discipline and morale persisted. The partisan ranks were joined by various individuals whose refusal to submit to military discipline led to reckless actions, self-destructive incidents, and unnecessary loss of personnel. The violent treatment of female captives signalled degradation of moral standards and violation of the principles of the 1907 Hague Convention. By analyzing the capture of the Dviete Executive Committee and the local cooperative, this study aims to uncover the complexities of military discipline and morale within the national partisan movement.

Ievads

Partizānu karš Latvijā bija balstīts uz pašapgādi, bez jebkādas ārējo valstu palīdzības. Bruņotās pretestības vadīšanai valsts teritorijā bija izveidota Latvijas Tēvzemes sargu partizānu apvienība (LTS(p)A), taču ne vienmēr tā spējusi veiksmīgi koordinēt un vadīt partizānu grupas, pēc tās neitralizācijas lielākā daļa bruņotās cīņas tika atstāta bez vienotas vadības.

Latvijas nacionālo partizānu historiogrāfijā ir minēta Dvietes operācija, kas kopā ar citiem 1945. gada notikumiem Ilūkstes apriņķī, pēc Heinriha Stroda domām, būtu dēvējami par partizānu karu (Strods 1996, 396–397). Autors pievērsies nacionālo partizānu vadības un komandējošā sastāva izpētei, kritiski analizējis Latvijas varas struktūru gatavošanos karam un konstatēja, ka nav bijuši sagatavoti vadītāji un bāze partizānu kara apstākļiem (Strods 2012, 52). Notikumi Dvietē un Ilūkstes apriņķī skatīti arī citu Latvijas vēsturnieku darbos (Viļums 2010; 2025; Blūzma 1997, 279–280; Turčinskis 2007, 98), kuru veikums ļauj salīdzināt partizānu kara norises Sēlijā un citur Latvijas teritorijā (Turčinskis 2011, 70, 74, 100, 105, 137; Turčinskis 2021, 87–90). Līdz šim nacionālo partizānu disciplīnas pārkāpumi analizēti reti (Bruņinieks 2022, 77–205, 262–274, 320), biežāk izceļot cīņas panākumus, nevis iekšējās pretrunas vai darbības ēnas puses.

Tāpat kā historiogrāfijā par Pirmo pasaules karu un Neatkarības karu, kur šis aspekts bieži palicis neizgaismots (Lipša 2014, 55–127), minētā pētnieciskā plaisa ir attiecināma arī uz nacionālo partizānu bruņoto kustību. Līdzīgi kā Inetas Lipšas

pētījumā, partizānu kara kontekstā klusēšana par seksuālo vardarbību liecina nevis par tās neesamību, bet gan informācijas trūkumu.

Vērtējot nacionālo partizānu bruņotās kustības dalībnieku rīcību, ir būtiski skatīt to caur Hāgas konvencijas (1907) prizmu, kas noteica, ka okupācijas vai kara apstākļos ir obligāti jārespektē personu dzīvība, kā arī ģimenes gods un tiesības (*Convention 1907*, arts. 43, 46). Šis tiesiskais ietvars aizliedz jebkādu seksuālu vardarbību, interpretējot to kā smagu kara likumu pārkāpumu un pazemošanas mehānismu pret vietējo sabiedrību. Eiropas Padomes starptautiskā konsultante Elīna Fransisa Skinidere (*Aileen Francis Skinnider*) savā darbā par seksuālās vardarbības izmeklēšanu uzsver, ka piekrišanas definīcijas pamatā ir divi kumulatīvi elementi – tai jābūt sniegtai brīvprātīgi un personai jāpiemīt brīvai gribai jeb rīcībspējai izdarīt šo izvēli (Skinnider 2024, 27–29).

Karls fon Klauzevics aplūkoja ne tikai karadarbības teorētisko pusi, bet pieskārs arī morāliem aspektiem, uzsverot, ka spēka darbība cieši savijas ar morālo darbību, uz šī pamata veidojas karavadoņa gars (Klauzevics 2013, 138–139). Ilūkstes nacionālo partizānu pulka komandiera Staņislava Urbāna legalizācijas process izgaismoja fundamentālu plaisu starp komandiera pragmatisko izvēli un partizānu grupas iekšējo morālo kodeksu. Ierindas cīnītājiem legalizācija nozīmēja ne vien fizisku padošanos, bet arī to vērtību nodošanu, uz kurām balstījās Ilūkstes pulka saliedētība (Bruņinieks 2022, 51, 249).

Pētījuma mērķis ir, analizējot Dvietes izpildkomitejas un kooperatīva ieņemšanas akciju, izgaismot nacionālo partizānu militārās disciplīnas un morāles jautājumus. Pētījuma bāzi veido nepublicētie avoti, kas atrodami Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīvā, Latvijas Nacionālā arhīva Valsts vēstures arhīvā un privātos arhīvos, kā arī mutvārdu vēstures avotos. Avotu analizē izmantota avotpētniecības metode, veikta avotu ārējā un iekšējā kritika, konfrontējot dažādu avotu veidu sniegto informāciju.

Uzbrukuma Dvietes izpildkomitejai dalībnieki

Cīņas turpināšanai nacionālajiem partizāniem bija nepieciešams bruņojums, nodrošinājums ar pārtiku, apģērbu un citiem materiāliem. Viens no Sēlijas nacionālo partizānu cīņas virzieniem bija uzbrukumi padomju varas iestādēm, lai rekvizētu to mantu un pārtikas krājumus partizānu grupu apgādei, kā arī iznīcināt Iekšlietu ministrijas un drošības dienestu darbiniekus (LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 30633. l., 1. sēj., 46. lp.; LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 28049. l., 1. sēj., 93. op.). Pēc Ilūkstes nacionālo partizānu pulka komandiera Staņislava Urbāna (1906–?) pavēles tika organizēts uzbrukums Dvietes izpildkomitejas ēkai ar mērķi neitralizēt padomju varas iestādi, iegūt ieročus un veikt kooperatīva preču rekvizīciju (LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 28049. l., 1. sēj.; 19. op.). Uzbrukumā piedalījās vairāk par 20 nacionāliem partizāniem.

Arhīva dokumentu analīzes rezultātā izdevās noskaidrot operācijas dalībnieku sastāvu, viņu dzimšanas gadu, dzīvesvietu un dažas citas ziņas. Iegūtā informācija ir apkopota (1. tabula) un ļauj secināt, ka vienībā darbojās pārsvarā Sēlijas iedzīvotāji no Ilūkstes apriņķa Dvietes, Rubenes un Bebreņu pagasta. Bija arī atsevišķi cīnītāji no Vārkavas un Nīcgales – tepat pāri Daugavai esošo Latgales pagastu iedzīvotāji. Tie

bija 20 – 40 gadus veci vīrieši, kuru vidū iesaistījās arī divi jaunieši (dzimuši 1928. gadā) – S. Puga un S. Plonis, kas iegāja vienībā kopā ar savu tēvu.

1. Tabula. Nacionālie partizāni – Dvietes operācijas dalībnieki

Vārds, uzvārds	Dzimis	Miris	Dzīvesvieta	Piezīmes
Alberts Raubišķis	1926		Rubenes pag.	
Antons Baranovskis	1908	1946	Kalupes pag.	
Antons Beļavskis	1924		Dvietes pag.	
Antons Spēks	1913		Dvietes pag.	
Antons Šults-Vaivods	1926		Vārkavas pag.	
Benedikts Vanags	?	1945		Kritis Latgalē
Francis Belkevičš	1909	1945	Dvietes pag.	
Jānis Ancāns	1912		Dvietes pag.	
Jānis Pakers	1921		Nīcgales pag.	
Jāzeps Ancāns	1911		Dvietes pag.	
Jāzeps Spēks	1912	1945	Bebrenes pag.	
Jāzeps Steļmaks	1906		Dvietes pag.	
Jāzeps Zarinka	?	1945		Iespējams, piedalījās uzbrukumā
Juris Medveckis	1924	1947	Latgale	J. Medveckis ieguva militāro pieredzi <i>Waffen SS</i> Latviešu leģionā, apbalvots ar otrās pakāpes Dzelzs krustu. Piemiņas vieta Pilskalnes pagastā.
Kazimirs Grebežs	1926		Dvietes pag.	
Kazimirs Plonis	1903		Dvietes pag.	Staņislava Ploņa tēvs
Kazimirs Skudra	1926		Rubenes pag.	
Kazimirs Vuškāns	1913	1950	Rubenes pag.	Vācu okupācijas laikā dienests latviešu policijas bataljonā; dalība aktīvās karadarbības zonā (frontē).
Pēteris Juhņevičš	1920	2005	Nīcgales pag.	
Pēteris Klaučāns	1912		Rubenes pag.	
Pēteris Kurmis	1913		Dvietes pag.	
Pēteris Marcinkevičš	?			Iespējams, piedalījās uzbrukumā
Staņislavs Puga	1928		Nīcgales pag.	
Staņislavs Plonis	1928		Dvietes pag.	Kazimira Ploņa dēls
Staņislavs Zarinka	1921		Dvietes pag.	Iespējams, piedalījās uzbrukumā
Viktors Platkans	1904		Rubenes pag.	Iespējams, piedalījās uzbrukumā
Vanags Voicehs	?	kritis		
Staņislavs Urbāns	1906			Dienējis Latvijas armijā virsdienestā virsnieka vietnieka pakāpē, vācu okupācijas laikā pildīja dienestu palīgpolīcijā kā vecākais policists Rubenes pagastā. Deva pavēli uzbrukt Dvietes izpildkomitejai un kooperatīvam.

Avoti: LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 29744. l., 1. sēj., 92.–93., 96. lp.; LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 39056. l., 2. sēj., 139., 141., 142., 145., 147. op.; 173., 175. lp.; LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 30633. l., 1. sēj., 145., 162. lp.; LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 28049. l., 1. sēj., 11., 19. op.; 39., 48. op.; 102., 172., 178., 321. lp.; LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 45184. l., 1. sēj., 275., 277; turpat, 2. sēj., 208. lp.; LNA LVVA, 1308. f., 15. apr., 3229. l. (Ilūkstes apr., Dvietes pag.), 20., 117., 128. lp.; turpat, 3230. l., 25., 40., 73., 88., 138., 171., 204., 213., 235. lp.; LNA LVVA, 1308. f., 15. apr., 3225. l. (Ilūkstes apr., Bebrene pag.), 1. lp.; LNA LVVA, 1308. f., 15. apr., 3243. l. (Ilūkstes apr., Rubenes pag.), 29., 79. 108., 128. lp.; turpat, 3244. l., 156. lp.; Blūzma 1997, 279.–280., 328., 329.; Sietiņš 2005, 175. lpp.). LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 30633. l., 1. sēj., 17. lp.; (Blūzma 1997, 266; LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 39056. l., 1. sēj., 11. lp)

Uzbrukuma plānošana un izpilde

Uzbrukums (1. att.) notika 1945. gada 27.–28. septembra naktī, Ilūkstes nacionālo partizānu pulka štāba rotas komandiera Kazimira Vuškāna (2. att.) vadībā (LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 30633. l., 1. sēj., 20., 45. lp.; LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 28049. l., 1. sēj., 19. lp.). Uzbrukuma nodrošināšanai 50 metru attālumā no Dvietes izpildkomitejas ēkas uz Dvietes–Dunavas ceļa tika izveidots bruņots postenis. Tajā atradās Antons Šults-Vaivods un Kazimirs Plonis, kuru uzdevums bija kontrolēt kustību iestādes virzienā (LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 30633. l., 1. sēj., 161. lp.; LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 28049. l., 1. sēj., 102. op.). Tāpat pirms uzbrukuma sākuma

1. attēls. Uzbrukuma shēma.

2. attēls. Kazimirs Vuškāns. LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 30633. l. (Kazimirs Vuškāns), personas lieta.

Medveckis kopā ar Pugu uz tilta pārgriezta telefona vadus un ar šautenes šāvienu deva signālu par uzbrukuma sākumu (LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 28049. l., 1. sēj., 19. op.; LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 39056. l., 1. sēj., 154. lp.; turpat, 2. sēj., 149. op.). Nacionālie partizāni sadalījās grupās, pirmā grupa komandiera Vuškāna vadībā veica uzbrukumu Dvietes izpildkomitejas ēkai. Pēc mērķa ielenkšanas no visām pusēm un noteiktā šāviena signāla saņemšanas partizāni pietuvojās ēkas durvīm un pieprasīja tās atvērt. Nesaņemot atbildi, partizāni uzlauzuši durvis un sākuši šaut pa izpildkomitejas logiem (LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 30633. l., 1. sēj., 20., 45. lp.). Izpildkomitejas telpās dežūras laikā atradās IB kaujiniece – komjauniete Tekla Vuškāne (1927–2008). (3. att.) Vēstures avoti neapstiprina T. Vuškānes un komandiera K. Vuškāna radniecību, neraugoties uz uzvārdu sakritību.

Kopā ar Vuškāni atradušies Juris Gilis (1903–?), Juozs Kviliunas (1911–?), Jānis Lapoška (1901–?), Kazimirs Rinkevičš (1893–?) un bandītisma apkarošanas daļas operpilnvarotais Staņislavs Zdanovskis (?–?). Pie telefona dežūrējusi Anneļa Kalvāne (1924–?). Pirms dežūras milicis Staņislavs Žagata (1903–?) visiem izsniedzis šautenes un katram pa 60 patronām. Nacionālie partizāni metuši divas granātas, viena aizsniedza ēkas fasādi, otra iekrita milicijas telpā, bet neesot sprāgusi. Zdanovskis mēģinājis zvanīt pa telefonu, bet tas vairs nedarbojās. Skrējis uz otro telpu pie IB kaujiniekiem, tad devies uz izeju, kur ticis mežabrāļu sagūstīts. Pēc Zdanovska sagūstīšanas mežabrāļi ienākuši Dvietes izpildkomitejas ēkā (LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 28049. l.,

1. sēj., 51., 155. op.; LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 30633. l., 1. sēj., 255.–258.; LNA LVVA, 1308. f., 15. apr., 3229. l., 90. lp.; turpat, 3230. l., 47., 67., 147., 232., 233., 394. lp.; Augšdaugavas nov. Dzimtsar. biroja izziņa Nr. 124.1-10.1/26).

3. attēls. Janīnas Vuškānes brālis Petras Gruodis un Tekla Vuškāne. Janīnas Vuškānes privātais arhīvs, Augšdaugavas novads, Dvietes pagasts.

4. attēls. Dvietes iznīcinātāju bataljona kaujinieki.

Pirmajā rindā no kreisās Jānis Ķeiris, Vasilijš. Otrajā rindā no labās pirmais Svētiņš, pēdējais Kārļuks. Otto Ķeira privātais arhīvs un stāsts. Dvietes pagasts. 1945.–1946. gads.

Dvietes IB kaujinieki (4. att.) pretestību neesot izrādījuši, pacēluši rokas un atdevuši savus ieročus (LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 30633. l., 1. sēj., 20. lp.; LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 28049. l., 1. sēj., 21. lp.). Izpildkomitejas telpas tika izdemolētas, saplēsti padomju varas vadoņu portreti, salauzti krēsli, galdi, iznīcināti dokumenti, paņemts telefona aparāts un radioaparāts. Konfiscētas vairāk nekā 20 šautenes (tostarp PSRS un Vācijas ražojuma), viena padomju mašīnpistole, kā arī rokas granātas un

munīcija. Nacionālie partizāni sagūstīja Vuškāni un Zdanovski (LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 28049. l., 1. sēj., 20., 35., 44., 51. op., 52., 70. lp.; LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 30633. l., 1. sēj., 20., 335. lp.; LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 29744. l., 1. sēj., 151. lp.). Pārējie padomju varas aktīvisti nav tikuši aizturēti, jo nebija pretojušies un to aktivitātes acīmredzot nebija vēl sasniegušas robežu, lai tos sodītu.

Otrais uzbrukums notika IB kaujinieka Antona Vuškāna (1898–1945) sētā “Dzeguzes”. A. Vuškāns bijis aizturētās IB kaujinieces Teklas Vuškānes tēvs. Sajūtot briesmas, viņš mēģinājis bēgt un, lecot pa logu, ticis nošauts. No Vuškānu mājām ticis rekvizēts sienas pulkstenis, drēbes un citas saimniecības preces (LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 30633. l., 1. sēj., 20., 164., 165. lp.; LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 28049. l., 1. sēj., 155., 178. lp.; LNA LVVA, 1308. f., 15. apr., 3229. l., 90. lp.). Pēteris Kurmis esot atnesis Vuškāna uniformu, kā dēļ pārējiem grupas dalībniekiem radušās aizdomas, ka viņš varētu būt saistīts ar IB kaujinieka nogalināšanu (LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 28049. l., 1. sēj., 96. lp.).

5. attēls. Janīna Čerņavska. Valdas Tēraudas privātais arhīvs.
Augšdaugavas novads, Dvietes pagasts.

Pēc izpildkomitejas izdemolēšanas nacionālie partizāni Dvietes pagasta mājās “Tumēni” rekvizēja kooperatīva preces. Tikusi paņemta nauda, saimniecības un pārtikas preces, ieskaitot degvīnu (LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 28049. l., 1. sēj., 34. op.; 97., 178. lp.; LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 29744. l., 1. sēj., 151. lp.).

Dvietes izpildkomitejas zaudējumi esot bijuši 25 000 rubļu, kooperatīva zaudējumi – 30 620 rubļu (LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 30633. l., 1. sēj., 335. lp.). Atsavināto ieroču un mantu transportēšanai tika rekvizēti Antonam Šurkam (1888–?) piederošie zirgu pajūgi no “Upīšu” mājām (LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 28049. l., 1. sēj., 66. lp.; LNA LVVA, 1380. f., 15. apr., 3230. l., 172. lp.). Šurka mājās ieradās partizāns Benedikts Vanags un Juris Medveckis, abi bijuši tērpti Sarkanās armijas formā, kas izmantota kā taktiska maskēšanās (LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 29744. l., 1. sēj., 96; 97. lp.). Visu rekvizēto sakrāvuši divos zirgu pajūgos. Vienā bijuši ieroči, otrā

kooperatīvā rekvizētās preces, kuras vajadzējis nogādāt partizānu apmetnē (LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 30633. l., 1. sēj., 20., 162. lp.).

Pirms došanās uz apmetni mežabrāļi tuvu pusnaktij iegriezušies vēl pie aktīvas komjaunietes Janīnas Čerņavskas (1927–2006) (5. att.) Dvietes pagasta mājās “Čiekuri”. Partizāns Benedikts Vanags, tērpies Sarkanās armijas leitnanta formas tērpā ar Sarkanās zvaigznes ordeni pie krūtīm un mašīnpistoli plecos, pavēlējis sagūstītai Vuškānei izsaukt Čerņavsku. Tā bija spiesta paziņot, ka viņas ceļabiedri ir pārstāvji no Ilūkstes komjaunatnes organizācijas, lai Čerņavska pošas braukšanai līdzī. Lai pārliecinātos par J. Čerņavskas sadarbību ar okupācijas varu, nacionālie partizāni pieprasīja uzrādīt komjaunatnes biedra karti. Čerņavska esot sapratusi, kas ir šie “komjaunatnes pārstāvji”, bet bijis jau par vēlu (LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 28049. l., 1. sēj., 55., 56. lp.; LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 29744. l., 1. sēj., 93., 440. lp.; LNA LVVA, 1308. f., 15. apr., 3229. l., 61., 67. lp.).

Visus sagūstītos – Zdanovski, Čerņavsku, Vuškāni – konvojēja līdzās pajūgiem. Partizāni sagūstītajām sievietēm pa ceļam paziņojuši, ka tagad pietikšot dzīvot kopā ar okupantiem, būšot citi pienākumi. Kolonna apmetnes štābā nonākusi pēc 9 – 10 km gara pārgājiena, tos sagaidījis pats Ilūkstes nacionālo partizānu pulka komandieris Urbāns (LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 30633. l., 1. sēj., 335. lp.; LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 28049. l., 1. sēj., 20., 52., 56. lp.). Gūstekņi tika nopratināti, Čerņavska vainota cilvēku nodošanā (LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 28049. l., 1. sēj., 58. op.).

Sadarbība ar partizāniem un okupācijas varas gūstekņi

Dvietes pagastā var saskatīt duālās varas situāciju, par ko liecina lokālās varas pārstāvju sadarbība ar nacionālajiem partizāniem. Dvietes IB kaujinieks Jānis Ķeiris personīgi pazinis daudzus bruņotās kustības dalībniekus, kas veicināja neformālu “savstarpēju līdzāspastāvēšanu”, dienas laikā kontroli saglabājot padomju varas iestādēm, bet nakts stundās dominējot partizāniem (Otto Ķeira stāsts 2024). Tomēr šī šķietamā stabilitāte bija trausla, pēc uzbrukuma Dvietes izpildkomitejai sekoja represijas pret pašiem vietējās varas struktūru darbiniekiem, aizdomās par kolaborāciju ar mežabrāļiem apcietinot atsevišķus kaujiniekus (Šmits, 1992).

Nodevību nacionālo partizānu vidē nepiedeva. Spilgts piemērs tam ir uzbrukuma Dvietes izpildkomitejai dalībnieks Pēteris Juhņevičs. Pirms pievienošanās partizāniem viņš strādāja par mežsargu Dvietes mežniecībā, būdams beidzis Raiskuma mežsaimniecības skolu. NKGB izdarīja spiedienu uz Juhņeviču, pieprasot trīs dienu laikā uzrādīt partizānu bunkurus, kuros atradās arī viņa bērnības draugs Pakers. Izvēle starp nodevību un došanos mežā Juhņevičam bija skaidra, jo pirms viņa stāšanās amatā bija pazuduši divi mežziņi, kuri bija sadarbojušies ar drošības iestādēm. Šo apstākļu dēļ Juhņevičs pievienojās partizāniem (LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 29744. l., 1. sēj., 100. lp.; Pētera Juhņeviča stāsts 2004). NKGB terorizēja vietējos iedzīvotājus un spēja tos arī salauzt. Iespējams, tāpēc Juhņevičs pieprasījis, lai visi trīs aizturētie Dvietes izpildkomitejā tiktu nošauti uz vietas. Tam neesot piekritis Kazimirs Vuškāns. Urbāns liecinājis, ka sievietes pašas neesot gribējušas iet prom, jo baidījušās, ka milicija tās arestēs (LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 39056. l., 2. sēj., 133., 173. lp.). Urbāna liecība ir apšaubāma, jo aizturētās tika nogādātas ar piespiedu līdzekļiem. Pratināšanā

Zdanovskis centies slēpt savu patieso amatu, stāstīdams, ka viņš esot skolotājs un ieradies Dvietes pagastā, lai pārnakšnotu. Mežabrāļi tam neesot ticējuši un pieprasīja sniegt ziņas par NKVD karaspēka daudzumu Ilūkstes apriņķī. Zdanovskis sapratis, ka liegties ir bezjēdzīgi, bet atteicies atbildēt uz jautājumiem un teica, ka zinot, ka netikšot atstāts dzīvs. Zdanovskim tika piespriests nāves sods, un 30 metru attālumā no bunkura viņu nošāva (LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 28049. l., 1. sēj., 35., 52., 54. op.; 58. lp.). Nacionālie partizāni okupācijas varas amatpersonas un to aktīvos atbalstītājus nesaudzēja un rīkojās pēc kara laika likumiem.

Militārā disciplīna un morāle

Nacionālo partizānu apmetnēs pastāvošā militārā disciplīna un morāles normas tika pārbaudītas attiecībās ar gūstā esošajām personām. Abas sievietes apmetnē veica saimnieciskos darbus (LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 30633. l., 1. sēj., 59. lp.); diemžēl, pret viņām tika pastrādāta seksuālā vardarbība, kurā iesaistījās pulka un štāba rotas komandieri (LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 28049. l., 1. sēj., 61. op.). Vuškāns liecina, ka sievietes no sākuma bijušas kā gūsteknes, bet vēlāk pēc viņu pašu labprātīgas piekrišanas tikušas izmantotas dzimumsakariem. Taču šajā gadījumā nevar runāt par brīvprātīgām attiecībām, bet gan par komandieru Urbāna un Vuškāna īstenotu seksuālu vardarbību, izmantojot sieviešu neaizsargātību (LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 39056. l., 2. sēj., 171. lp.; LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 28049. l., 1. sēj., 61.–62., 95., 96., 178. op.; 408. lp.). Apšaubāma ir Vuškāna liecība par sieviešu brīvprātīgu piekrišanu stāties dzimumsakaros ar partizāniem. J. Čerņavska liecinājusi, ka Urbāns to izvarojis, līdzīgi noticis arī ar T. Vuškāni (LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 39056. l., 3. sēj., 87., 311. lp.). Tāpat viņas bija brīdinātas, ka apmetnes patvaļīgas atstāšanas mēģinājuma gadījumā tikšot nošautas (LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 30633. l., 1. sēj., 21. lp.). Arhīva dokumentus apstiprina T. Vuškānes brāļa sievas Janīnas Vuškānes rakstiskā liecība, ka T. Vuškāne tikusi pakļauta seksuālai vardarbībai. Čerņavska pēc 3 nedēļām tikusi atbrīvota, jo bijusi stāvoklī, Vuškāne izbēga no gūsta 1945. gada 4. decembrī (LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 39056. l., 3. sēj., 307., 311. lp.; Janīnas Vuškānes rakstiskā liecība). Iespējams, Janīnas Čerņavskas (Urules) vēlākā alkohola atkarība un mizandrija bija gūtās seksuālās traumas sekas (Marikas Čerņavskas liecība; Celmiņa 1974). T. Vuškānes (Baturas) gadījumā biežā partneru maiņa un nestabilās privātās attiecības kalpo par indikatoru specifiskam pēctraumas uzvedības modelim (Ilgonas Sāres liecība).

Militārās disciplīnas trūkums un morāles pagrimums spilgti izgaismojas incidentā pēc kooperatīva preču rekvizīcijas, kad partizāni J. Ancāns, F. Belkevičs, brāļi Spēki, J. Steļmahs un B. Vanags lietoja alkoholu. Reibumā izcēlās kautiņš, kura laikā Jāzeps Spēks ar granātu iesita Jāzepam Ancānam pa galvu. Sprādziena rezultātā J. Spēks no šķembu ievainojumiem vēderā gāja bojā, savukārt J. Ancāns guva smagus abu kāju augšstilbu ievainojumus (LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 29744. l., 1. sēj., 95., 96. lp.; LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 28049. l., 1. sēj., 39., 45. op.). Partizāns Juhņevičs apgalvo, ka grupās nav valdījusi stingra disciplīna un pēc operatīvās darbības veikšanas partizāni bieži zaudēja modrību (Pētera Juhņeviča stāsts 2004). Aplūkotās epizodes ļauj labāk saprast nacionālo partizānu pieļautās kļūdas un vājo sagatavotību partizānu

kara apstākļiem. Redzams, ka komandējošais sastāvs ir pieļāvis būtiskus disciplīnas pārkāpumus un morāles principu neievērošanu. Urbāns pat draudējis ar nošaušanu un ģimenes represijām pret tiem, kas pārkāps disciplīnu un patvaļīgi atstās grupu (LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 29744. l., 1. sēj., 102. lp.). Diemžēl, nespēja kritiski novērtēt savu padoto un paša pretrunīgo rīcību.

LTS(p)A centās izveidot strukturētu organizāciju ar militārai disciplīnai līdzīgu iekšējo kārtību un skaidru komandvadību, lai efektīvāk cīnītos par Latvijas neatkarību. Aplūkotās epizodes neliecina par to, ka kāds no incidentos iesaistītajiem partizāniem būtu saņēmis sodu pēc kara lauka tiesas sprieduma, lai gan šādu rīcību par disciplīnas pārkāpumiem paredzēja viena no partizānu pulka pavēlēm Nr. 002 no 1945. gada 15. jūnija. Gluži pretēji, pēc LTS(p)A inspekcijas ziņojuma 1945. gada 11. novembra sēdē Ilūkstes nacionālo partizānu pulkā esot konstatēta priekšzīmīga kārtība (LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 28785. l., 3. sēj., 33., 34. op.; 253., 254. lp.). LTS(p)A nespēja nodrošināt visu apakšvienību pārraudzību, un Ilūkstes pulka vadības negatīvais piemērs mazināja disciplīnas un morāles normu ievērošanu.

Nobeigums

Nacionālo partizānu karš balstījās uz pašapgādi un frontē gūto militāro pieredzi, kas ne vienmēr bija efektīvi adaptējama asimetriskas karadarbības apstākļos. Tomēr operāciju izpilde liecināja par koordinētu rīcību – sakaru neitralizēšanu, posteņu izvietošanu un pretinieka pārsteigšanu. To spilgti apliecina Dvietes izpildkomitejas ieņemšana, kuras laikā IB kaujinieki bez pretošanās nodeva bruņojumu. Iespējams, ka atsevišķi IB kaujinieki pat uzturēja slepenus sakarus ar partizāniem.

Bruņojums un pārtika galvenokārt tika iegūta rekvizīciju ceļā, vēršoties kā pret okupācijas varas saimnieciskajiem objektiem, tā arī pret režīma atbalstītāju saimniecībām, tostarp Antona Vuškāna sētu. Savukārt padomju represīvo orgānu īstenotais terors spieda iedzīvotājus izvēlēties starp kolaborāciju vai pievienošanos mežabrāļiem, kā to darīja P. Juhņevičs. Resursu trūkums un neiespējamība uzturēt ieslodzītos noteica sodu izpildi pēc lauka kara tiesas parauga, kā tas fiksēts Zdanovska gadījumā. Vardarbība pret gūsteknēm norāda uz disciplīnas un morāles degradāciju, kā arī 1907. gada Hāgas konvencijas normu pārkāpumiem.

Tā kā Latvijas valstij trūka iepriekš izstrādāta pretošanās plāna un sagatavotu vadītāju, partizānu bruņotā kustība cieta no vājas saziņas starp LTS(p)A štābu un pulkiem, kas veicināja neobjektīvas informācijas apriti. S. Urbāna vadītajā Ilūkstes pulkā pastāvēja vien formāla hierarhija, kas pieļāva patvaļīgu lēmumu pieņemšanu, savukārt vājā izpratne par disciplīnu izraisīja seksuālu vardarbību un savstarpēju kautiņu, kas beidzās ar partizāna nāvi. Tiesībsargājošo institūciju trūkuma dēļ tiesiskumu aizstāja kara apstākļu diktēta partizānu izpratne par taisnīgumu.

Pētījuma novitāte izpaužas mikrovēstures pieejā, kurā mutvārdu avotu kritiskā konfrontācija ar arhīva materiāliem ļauj atklāt partizānu kara iekšējos procesus. Šī perspektīva dod iespēju atteikties no vienpusējas idealizācijas, tā vietā izgaismojot tiesiskā vakuuma radītās morālās dilemmas, disciplīnas eroziju un individuālo izvēļu sarežģītību asimetriskas karadarbības apstākļos.

Saīsinājumi

IB – Iznīcinātāju bataljons

LTS(p)A – Latvijas Tēvzemes sargu partizānu apvienība

NKGB (*Narodnyy komissariat gosudarstvennoy bezopasnosti*) – Valsts drošības tautas komisariāts

NKVD – (*Narodnyy komissariat vnutrennih del*) – Iekšlietu tautas komisariāts

PSRS – Padomju Sociālistisko Republiku Savienība

Avotu un literatūras saraksts

LNA LVA, 1986. f. (Latvijas PSR Valsts drošības komitejas (VDK) par sevišķi bīstamiem pretvalstiskiem noziegumiem apsūdzēto personu krimināllietas), 1. apr., 28049. l. (Antons Baranovskis), 1. sēj.

LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 28785. l. (Antons Juhņevičs), 3. sēj.

LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 29744. l. (Donāts Ķeiris), 1. sēj.

LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 30633. l. (Kazimirs Vuškāns), 1. sēj.

LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 39056. l. (Staņislavs Urbāns), 1., 2. sēj.

LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 45184. l. (Jānis Vārslavāns), 1., 2. sēj.

LNA LVVA, 1308. f., 15. apr., 3229. l. (Ilūkstes apriņķa Dvietes pag. personu dokumenti)

LNA LVVA, 1308. f., 15. apr., 3230. l. (Ilūkstes apriņķa Dvietes pag. personu dokumenti)

LNA LVVA, 1308. f., 15. apr., 3225. l. (Ilūkstes apriņķa Bebrenes pag. personu dokumenti)

LNA LVVA, 1308. f., 15. apr., 3243. l. (Ilūkstes apriņķa Rubenes pag. personu dokumenti)

LNA LVVA, 1308. f., 15. apr., 3244. l. (Ilūkstes apriņķa Rubenes pag. personu dokumenti)

Pētera Juhņeviča stāsts, (Bebrene 2004, 35 min.), ierakstīja autors, glabājas autora arhīvā.

Otto Ķeira stāsts, (Dvieta 2024, 13 min.), ierakstīja autors, glabājas autora arhīvā.

Marikas Čerņavskas stāsts, (Ape 10.07.2025., 5 min.), ierakstīja autors, glabājas autora arhīvā.

Ilgonas Sāres stāsts, (Valmiera 15.06.2025., 7 min.), ierakstīja autors, glabājas autora arhīvā.

Janīnas Vuškānes rakstiskā liecība, Dvieta 25.05.2025., glabājas autora arhīvā.

Alūksnes novada pašvaldības iestādes “Spodra” personāla mutiska liecība par Janīnas Urules (Čerņavskas) miršanas gadu 27.05.2025.

Augšdaugavas novada Dzimtsarakstu nodaļa izziņa no 29.04.2025. Nr. 124.1-10.1/26 par Teklas Baturas (Vuškānes) miršanas reģistrāciju.

Augšdaugavas novada Dzimtsarakstu nodaļas izziņa no 29.04.2025. Nr. 124.1-10.1/26 par Teklas Vuškānes (Baturas) miršanas apliecināšanu.

Celmaņa, A. (1974) Tiesības gan. Bet pienākums? *Oktobra Karogs* (Alūksne), 15. janv.

Blūzma, G. (1977) Nacionālo partizānu karš Sēlijā. *Pretestības kustība okupācijas varām Latvijā: atmiņās un dokumentos no 1941. līdz 1956. gadam*. Rīga: Sol Vita.

Bruņinieks, H. (2022) *Nāvi mānot. Sēlijas – Aknīstes, Biržu, Elkšņu, Gārsenes, Saukas, Susējas un Viesītes pagasta – nacionālie partizāni 1944.–1952. gads*. Rīga: Latvijas mediji.

Convention (IV) respecting the Laws and Customs of War on Land and its annex: Regulations concerning the Laws and Customs of War on Land. The Hague, 18 October 1907.

Klauzevics, K. (2013) *Par karu*. Rīga: Jumava.

Lipša, I. (2014) *Seksualitāte un sociālā kontrole Latvijā 1914–1939*. Rīga: apgāds “Zinātne”.

Sietiņš, U. I. (2005) *Par zemi, ko mīlam... latviešu dzelzskrustnieki*. Rīga: LDKS.

Skinnider, E. F. (2024) *Good practice guidelines for the investigation and prosecution of sexual violence offences based on the lack of consent of the victim*. Council of Europe international consultant. Strasbourg: Council of Europe.

Šmits, U. (1992) Šeit karš notiek dienu un nakti. *Lauku Avīze*. 17. jūl.

Strods, H. (1996) *Latvijas nacionālo partizānu karš, 1944–1956*. Rīga: Preses nams.

Strods, H. (2012) *Nacionālo partizānu karš, 1944–1956*. Latvijas vēstures mazā bibliotēka. Rīga: LU.

Turčinskis, Z. (2007) *Karš pēc kara: Latvijas nacionālo partizānu cīņas 20. gadsimta 40. gadu beigās – 50. gadu sākumā*. Latvijas okupācijas muzeja biedrība.

Turčinskis, Z. (2011) *Ziemeļvidzemes mežabrāļi, 1944.–1953. gads*. Rīga: Latvijas mediji.

Turčinskis, Z. (2021) *Ziemeļlatgales Neatkarības vienība. Pretošanās padomju okupācijai, 1944.–1954. gads*. Rīga: Latvijas mediji.

Viļums, J. *Latvijas Tēvzemes sargu (partizānu) apvienība*. Nacionālā enciklopēdija. Pieejams: <https://enciklopedija.lv/skirklis/114995> (skatīts 29.01.2026.).

Viļums, J. (2010) Latvijas Tēvzemes sargu (partizānu) apvienības Ilūkstes partizānu pulka Dvietes rotas vēsture. *Ilūkstes novada vēstis*, jūlijs.